

برنامه ریزی توسعه خدمات روستایی از دیدگاه جغرافیا

(مطالعه موردی بخش تولم شهرستان صومعه سرا)

سیده خدیجه رضاطبع ازگمی *

مدرس گروه جغرافیای دانشگاه آزاد اسلامی واحد رشت و

دانشجوی دوره دکتری جغرافیا و برنامه ریزی شهری دانشگاه تبریز

دکتر نصرآ... مولایی هاشجین

دانشیار گروه جغرافیای انسانی دانشگاه آزاد اسلامی واحد رشت

چکیده

در این پژوهش به برنامه ریزی توسعه خدمات روستایی از دیدگاه جغرافیا در بخش تولم شهرستان صومعه سرا پرداخته شده است به همین منظور برای پاسخ به سؤال اصلی این تحقیق، عوامل مؤثر در نظام توزیع خدمات برای رسیدن به الگوی بهینه، بررسی، ارزیابی و شناسایی شده است. کمبود خدمات در سطح ناحیه به ویژه در حوزه روستایی گوراب وجود دارد. توزیع خدمات و عملکرد آنها در سطح ناحیه مورد مطالعه همگن نبوده در روستاهای دور از مرکز منظومه روستایی و زیر منظومه روستایی بویژه در حوزه گوراب، گوشه شمال شرقی حوزه نوخاله اکبری و جنوب شرقی حوزه لیفشاکرد خلاء خدماتی به خصوص خدمات زیر بنایی وجود دارد.

*E-mail: khrezatab@yahoo.com

نویسنده مسئول: ۰۹۱۱۳۳۷۰۵۵۸

از طرفی الگوی توزیع فضایی خدمات در بخش تولم بهینه نیست. مسئولین محلی در تعیین مرکز دهستان بیشترین تاثیر را داشته اند و در نهایت ارتباط بین آرایه خدمات و تعداد جمعیت در ناحیه مورد مطالعه بسیار ضعیف است. الگوی پیشنهادی آرایه انواع خدمات بر اساس سلسله مراتب فضایی صورت گرفته تهیه شده است. در تقسیم بندی کلان تر، منظومه روستایی با مرکزیت نقطه شهری تولم به عنوان بزرگترین واحد جغرافیایی مورد توجه بوده و زیر منظومه روستایی با مرکزیت هندخاله و تولم و حوزهای روستایی با مرکزیت نوخاله اکبری، هندخاله، نرگستان در دهستان هندخاله، لیفشاگرد، تولم، گوراب در دهستان لیفشاگرد بین این دو واحد واقع شده اند.

واژگان کلیدی: برنامه ریزی، توسعه خدمات روستایی از دیدگاه جغرافیا، سلسله مراتب، گیلان، صومعه سرا، بخش تولم

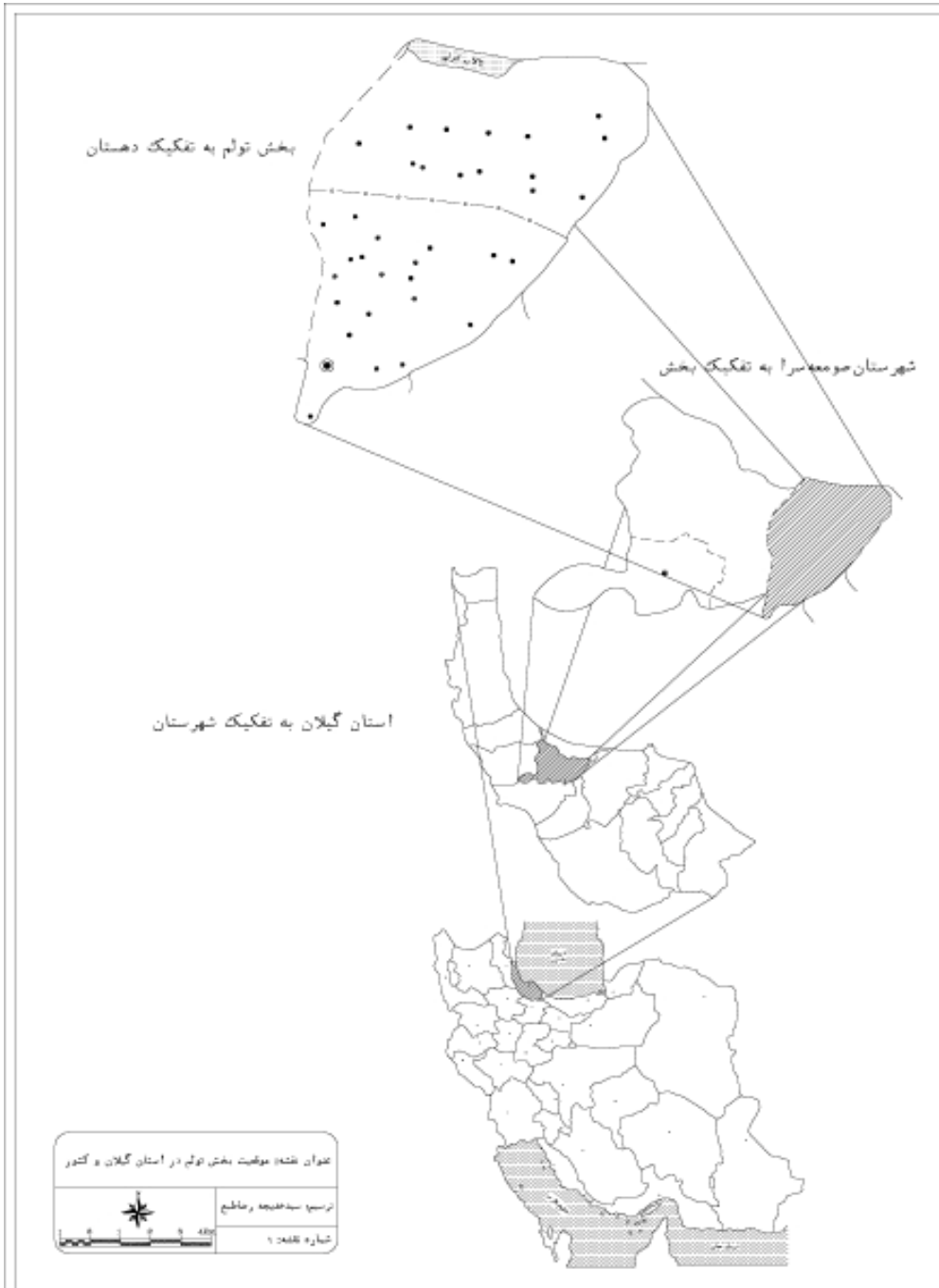
۱. مقدمه:

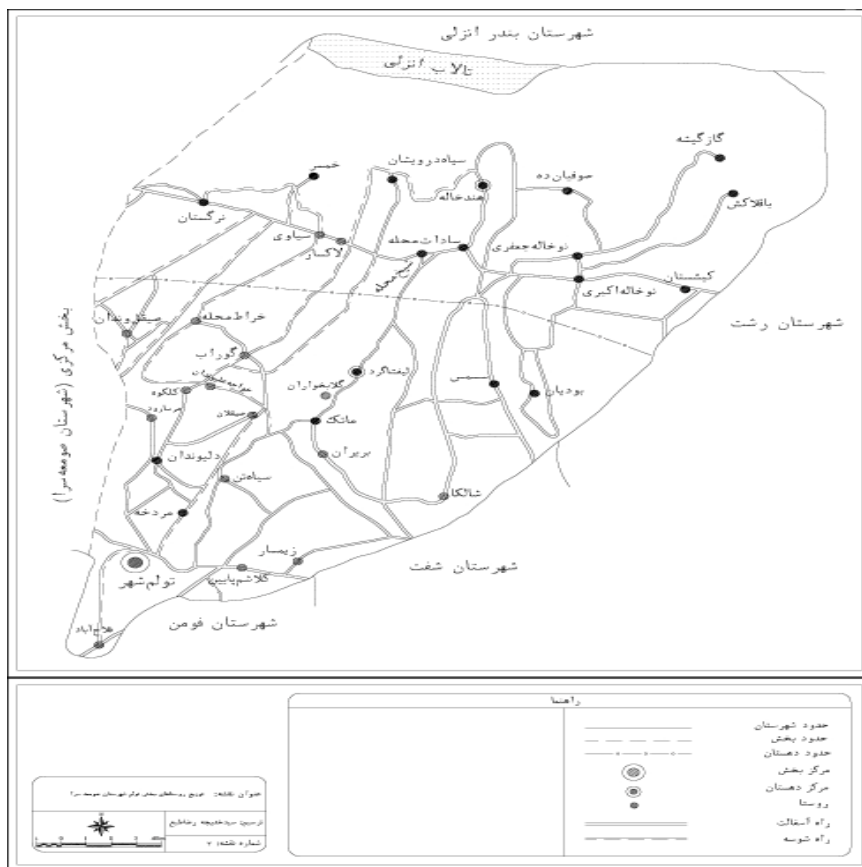
یکی از سیاست های کلی برنامه چهارم توسعه، توسعه روستاها و ارتقاء سطح درآمد آن ها، تقویت زیر ساخت های مناسب توسعه و... است (قانون بهسازی توسعه اقتصادی و اجتماعی فرهنگی، ۱۳۸۴). مهمترین عامل در تعیین مکان مناسب برای خدمات رسانی در سطح دهستان و یا مجموعه روستایی، تعیین و تنظیم چگونگی ساخت سلسله مراتبی برای توزیع فضایی خدمات است (مطیعی لنگرودی، ۱۳۸۳، ۱۳۱). در خدمات رسانی روستایی دو مشکل عمده وجود دارد یکی دسترسی نامناسب به فرصت ها و خدمات و دیگری عدم انعکاس نظرات روستاییان و نیازهای آنها در آرایه سیاست های خدمات رسانی بوسیله حکومت های مرکزی و محلی است (Gilg, 1985, 103). از طرفی چون چشم انداز روستا سیستم پیچیده ای را با عملکردهای متفاوتی چون زیست محیطی، اجتماعی، اقتصادی را نمایش می دهد بنابراین هر گونه برنامه ریزی روستایی باید این سه عملکرد را پوشش دهد و از حمایت های اکولوژیکی نیز برخوردار شود (Cudlinova, etc, 1991). برنامه ریزی توسعه روستاها به عنوان راهبردی برای تجدید حیات روستاها به منظور ایجاد توسعه و عمران با در نظرگیری شرایط محیطی، تامین عادلانه امکانات و ایجاد زمینه های رفاه ساکنان و بهبود امکانات زیر بنایی و

روبنایی مد نظر است که با رویکرد فضایی و تاکید بر دیدگاه جغرافیایی بررسی و پژوهش گردیده است.

۲. روش بررسی:

توسعه پایدار برابندی از راهبرد خدمات محور، اجتماعی و انسانی محور، بسط مشارکت مردمی و راهبردهای ناحیه ای است (استعلاجی، ۱۳۸۱: ۱۳۱). سه هدف اساسی برای توسعه روستایی در کشورهای در حال توسعه شامل ایجاد منابع برای معیشت اقتصادی، به وجود آمدن نظام کارآمد برای خدمات اقتصادی و رفاهی و جلوگیری از مهاجرت به شهرها است و موفقیت توسعه روستایی به وسیله دو معیار قابل ارزیابی است: تامین نیازهای اساسی فرد و تضمین ارزش های اجتماعی وی از طریق ایجاد شرایطی که او را به زندگی در کنار هموعان خود قادر سازد (معاونت آموزشی جهاد دانشگاهی ۴۳-۴۱). از عمده ترین تنگناهای شهرستان صومعه سرا بالا بودن دوره ساخت تسهیلات و امکانات زیربنایی، پراکندگی بافت روستایی، ناکافی بودن تاسیسات زیربنایی و روبنایی و ... است (معاونت اقتصادی و برنامه ریزی، ۱۳۸۴: ۲۵-۲۶۷، ۲۳). با در نظر گیری این مساله که برنامه ریزی توسعه خدمات روستایی فرایند بلند مدت و پیش رونده است و دارای هدف های بلند مدت و کوتاه مدت هماهنگ با یکدیگر است (دیوید، ۱۳۷۰: ۱) و با لحاظ سوال اصلی تحقیق که برنامه ریزی توسعه خدمات در بخش تولم چگونه باشد سوالاتی به شرح زیر مطرح است: - آیا بین خدمات و تعداد جمعیت ارتباط وجود دارد؟ - آیا نظم سلسله مراتبی خدمات در ناحیه مورد مطالعه وجود دارد؟ - چه عاملی سبب بی نظمی در روابط عملکردی سکونتگاه ها شده است؟

مهم ترین اهدافی که در این تحقیق دنبال می شود عبارتند از: بررسی نظام توزیع خدمات، بررسی خدمات پذیری روستاها، تعیین سهم و نقش عوامل طبیعی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی در شکل گیری و تحول روستاها و خدمات آنها با گذشت زمان، تاثیر نظام توزیع خدمات برای تحقق توسعه روستایی، سطح بندی روستاها بر اساس خدمات، تعیین مراکز بهینه برای استقرار انواع خدمات از طریق سطح بندی روستاها تجهیز سلسله مراتبی فضای روستایی به عنوان بستر توسعه محلی.

با توجه به اهداف بالا فرضیه های زیر مطرح می باشند:- الگوی توزیع فضایی خدمات در بخش تولم نظم سلسله مراتبی ندارد. - مسولان محلی در تعیین مرکز دهستان ناحیه مورد مطالعه بیشترین تاثیر را داشته اند. - بین ارائه خدمات و جمعیت رابطه وجود دارد. در تحقیق حاضر از روش تحقیق توصیفی - تحلیلی با بهره گیری از مطالعات اسنادی - کتابخانه ای و میدانی با استفاده از ابزارهایی مانند: آمار توصیفی، مصاحبه و پرسشنامه استفاده گردیده و پس از جمع آوری داده ها و اطلاعات ضمن ساماندهی، تجزیه و تحلیل و نتیجه گیری شده است. همچنین از نظریه های توسعه ناحیه ای، سیاست ها و خط مش های برنامه ریزی و الگوهای مختلف برنامه- ریزی توسعه خدمات برنامه ریزی توسعه خدمات و الگوی مراکز خدمات عمومی از تکنیک هایی مانند؛ روش درجه بندی روستاها بر اساس شاخص جمعیت، میزان سنج گاتمن، وزن دهی مراکز با استفاده از شاخص مرکزیت، روش متغیرهای استاندارد شده و ترکیب داده های مختلف الجنس، میزان قابلیت دسترسی مرکزی بر اساس وجود و عدم وجود ارتباط، مدل تحلیل آنتروپی، مدل تحلیل نزدیک ترین همسایه، مدل آستانه و برد خدمات، قاعده مرتبه و اندازه، مدل بررسی اندازه مرکزیت (اداری، جغرافیایی و ثقل جمعیتی) و شاخص توسعه یافتگی موريس استفاده شده است.

۳. یافته های تحقیق و بحث:

محدوده مورد مطالعه بخش تولم از شهرستان صومعه- سرا، در قسمت غربی استان گیلان و در یک ناحیه جلگه‌ای است که از ۳۷ درجه و ۱۵ دقیقه تا ۳۷ درجه و ۲۵ دقیقه عرض شمالی و از ۴۹ درجه ۲۱ دقیقه تا ۴۹ درجه و ۳۱ دقیقه طول شرقی واقع شده است. بخش تولم از شمال به بندر انزلی، از غرب به بخش مرکزی شهرستان صومعه سرا، از جنوب به شهرستان فومن، از جنوب شرقی به شهرستان شفت و از شرق به شهرستان رشت محدود می‌شود. بر اساس آمار سال ۱۳۷۵، مساحت این بخش ۱۶۱ / ۸ کیلومتر مربع بوده ۲۶ درصد از مساحت کل شهرستان و ۱۰۱ درصد از مساحت کل استان را شامل و در سال ۱۳۸۵ جمعیتی برابر با ۲۲۵۶۴ نفر و ۲۵۹۸ خانوار را در خود جای داده است. مرکز بخش شهر تولم که در ۵ کیلومتری شرق شهرستان صومعه سرا واقع می‌باشد دارای ۲ دهستان به نام تولم (۲۴ سکونتگاه)، هندخاله (۱۰ سکونتگاه) و یک

نقطه شهری به نام تولم و ۳۴ سکونتگاه دارای سکنه را در بر دارد. فاصله این بخش تا مرکز استان ۲۰ کیلومتر است. حداقل ارتفاع در ناحیه مورد مطالعه منهای ۲۷ در نزدیکی تالاب و حداکثر آن حدود ۳۷ متر در فاصله مجاور شهر تولم قرار دارد. بر اساس مطالعه میدانی و کتابخانه ای تیپ و شکل استقرار ۱۲/۷۰ درصد سکونتگاه‌ها خطی، ۸۲/۳۵ درصد از سکونتگاه‌های بخش دارای تیپ سکونتگاه‌های پراکنده با واحدهای مسکونی خارج از مزارع و ۳/۹۵ درصد دارای تیپ سکونتگاه‌های پراکنده با واحدهای مسکونی داخل مزارع است. از نظر اندازه جمعیت روستاها، ۲۰/۵۹ روستای بسیار کوچک، ۲۳/۵۳ درصد روستای کوچک، ۲۳/۵۳ درصد روستای متوسط، ۲۳/۵۳ درصد روستای بزرگ، ۸/۸۲ درصد روستا شهر کوچک را شامل می‌شود. بر اساس نتایج حاصل از مطالعه میدانی در سال ۱۳۸۷ تعداد ۴۳۸ خدمات زیربنایی در بخش تولم وجود دارد که ۵۸/۲۲ درصد آن در دهستان تولم و ۴۱/۷۸ درصد آن در دهستان هندخاله توزیع یافته است متوسط خدمات زیربنایی در سطح بخش، دهستان تولم و هندخاله به ترتیب ۱۲/۸۸، ۱۲/۷۵ و ۱۳/۰۷ خدمت است. یعنی هر روستا در سطح بخش بطور متوسط بیش از ۱۲ خدمات زیربنایی را در خود جای داده است. که دهستان هندخاله بالاتر از متوسط خدمات زیربنایی بخش تولم را در بر دارد. همچنین تعداد ۴۹۷ نوع از خدمات روبنایی در بخش تولم وجود دارد که ۵۳/۱۶ درصد از مجموع خدمات بخش را در بردارد و متوسط میزان برخورداری سکونتگاه‌های روستایی ناحیه مورد مطالعه از خدمات روبنایی ۱۴/۶۲ است یعنی هر روستا به طور متوسط بیش از ۱۴ خدمات را در خود جای داده است. که دهستان هندخاله بالاتر از متوسط خدمات روبنایی بخش را داشته و متوسط خدمات روبنایی در آن ۱۸/۲۶ است. متوسط خدمات زیربنایی و روبنایی در بخش تولم دهستان تولم و هندخاله به ترتیب برابر ۲۷/۵۰، ۲۴/۸۰ و ۳۱/۴۰ خدمت است نتیجه این که دهستان هندخاله بالاتر از متوسط خدمات زیربنایی و روبنایی بخش تولم را در خود جای داده است.

۴. تحلیل روابط درون منطقه‌ای:

متوسط میزان برخورداری سکونتگاه‌های روستایی بخش تولم در سال ۱۳۸۵ از انواع خدمات زیربنایی ۸/۶ است یعنی هر روستا به طور متوسط بیش از ۸ خدمات زیر بنایی را در خود جای داده است که دهستان هندخاله بالاتر و دهستان تولم پایین‌تر از متوسط

نواحی روستایی بخش تولم قرار گرفته است. البته روستاهای پرجمعیت و نزدیک به مراکز اداری به ویژه مرکز بخش از خدمات زیادی بهره‌مند هستند و سهم روستاهای کم جمعیت و پراکنده از خدمات کمتر می‌باشد. با توجه نتایج حاصل از مطالعه میدانی در سال ۱۳۸۷ اکثر سکونتگاه‌های روستایی ناحیه مورد مطالعه دارای حداقل ۵ و حداکثر ۱۳ خدمات زیربنایی (مانند راه، آب، برق، ...) بوده اند به طوری که متوسط خدمات زیربنایی در سکونتگاه‌های بخش تولم برابر با ۸ نوع از خدمات می‌باشد.

۵. روابط کارکردی خدمات زیربنایی:

متوسط میزان برخورداری سکونتگاه‌های روستایی بخش تولم در سال ۱۳۸۵ از انواع خدمات زیربنایی ۸/۶ است یعنی هر روستا به طور متوسط بیش از ۸ خدمات زیربنایی را در بر دارد که متوسط تعداد خدمات زیربنایی در دهستان هندخاله بیشتر از دهستان تولم است. برحسب نتایج حاصل از مطالعه میدانی در سال ۱۳۸۷ میزان برخورداری خدمات زیربنایی سکونتگاه‌های روستایی بخش تولم ۱۲/۹ است که به مراتب میزان این خدمات همانند سال ۱۳۸۵ در دهستان هندخاله بیشتر از دهستان تولم می‌باشد.

۶. روابط کارکردی خدمات روبنایی:

متوسط میزان برخورداری سکونتگاه‌های روستایی بخش تولم در سال ۱۳۸۵ از انواع خدمات روبنایی ۳/۱ است یعنی هر روستا به طور متوسط بیش از ۳ خدمات روبنایی را در خود جای داده است که دهستان هندخاله بالاتر و دهستان تولم پایین‌تر از متوسط خدمات روبنایی بخش را در بر دارد. متوسط میزان برخورداری سکونتگاه‌های روستایی بخش تولم ۱۲ نوع خدمات است که این میزان در دهستان هندخاله بالاتر از دهستان تولم است. بر اساس نتایج حاصل از مطالعه میدانی در سال ۱۳۸۷ میزان برخورداری سکونتگاه‌های روستایی بخش تولم از انواع خدمات ۲۷/۵ است یعنی هر روستا در حال حاضر به طور متوسط بیش از ۲۷ خدمات را در خود جای داده است که این میزان برای دهستان هندخاله به مانند دوره قبل بالاتر از دهستان تولم است. نتایج حاصل از شعاع عملکرد خدمات روبنایی بر حسب انواع آن نشان می‌دهد که ساکنان دهستان هندخاله در روابط درون دهستانی به مراکزی مانند؛ نوخاله اکبری، هندخاله و نرگستان و در روابط

برون دهستانی به نقاطی مانند پیربازار و رشت مراجعه می‌کنند. همچنین در دهستان تولم براساس شعاع عملکرد، ساکنان روستاها در روابط درون روستایی به مراکزی مانند لیفشاگرد، گوراب، تولم، و در ارتباط برون دهستانی بیشتر به شهرهای رشت، تولم و صومعه‌سرا مراجعه می‌کنند.

۷. شعاع عملکرد خدمات:

بر اساس نتایج حاصل از مطالعات میدانی در سکونتگاه‌های روستایی بخش تولم هر کدام از خدمات شعاع عملکرد خاصی دارند عواملی نظیر: کیفیت راه‌های ارتباطی و وضعیت حمل و نقل، فاصله از سکونتگاه‌های روستایی و شهری داخل و خارج ناحیه از آن و نیز الگوهای رفتاری مردم در شعاع عملکرد انواع خدمات تأثیر دارد. با بررسی روابطی که بین سکونتگاه‌ها برای دسترسی به انواع خدمات صورت می‌گیرد می‌توان دو الگوی حاکم را در سکونتگاه‌های روستایی بخش تولم تشخیص داد: ۱- در دهستان تولم سکونتگاه‌ها نزدیک به مرکز بخش (شهر تولم) که شامل روستاهای مردخه، زیمسار، کلاشم پایین، فلاح‌آباد از الگوی سلسله مراتبی ضعیف و ناقص بین سکونتگاه‌ها برای دسترسی به انواع خدمات وجود دارد به طوری که غیر از خدماتی که جنبه اداری دارد و یا ضوابط اداری و دولتی تعیین کننده نحوه استفاده از آنها می‌باشد. روستاییان بیشتر خدمات مورد نیاز خود را مستقیماً از شهر تولم و شهرستان صومعه‌سرا تأمین می‌کنند. ۲- در سایر نواحی که روستاها فاصله زیادی از شهر دارند و روابط خدماتی سکونتگاه‌ها با یکدیگر بیشتر بوده از الگوی منظم‌تری پیروی می‌کنند. در این نواحی نیز بیشترین ارتباط و روابط خدماتی در سطوح دهستان هندخاله با مرکز دهستان و در سطوح دهستان تولم با ماتک و مرکز بخش است و چنانچه جمعیت روستاهای کوچکی که خود فاقد خدماتی مانند: مدرسه راهنمایی، خانه بهداشت و نمایندگی پست هستند برای برخورداری از این خدمات به روستای مرکزی یا بزرگ ناحیه و جهت دسترسی به خدماتی چون دبیرستان، دفتر پست و مخابرات، مرکز خدمات کشاورزی روستایی، شرکت تعاونی، فروشگاه تعاونی، دهداری، بخشداری و پاسگاه انتظامی، خدمات ورزشی و تفریحی و حتی درمانی به مرکز دهستان، به مرکز بخش مراجعه می‌کنند و در روابط با مرکز شهرستان و یا شهرهای

مجاور خارج از محدوده مورد مطالعه عمدتاً برای دسترسی به خدماتی است که در مراکز دهستان و بخش وجود ندارد.

۸. تحلیل روابط برون منطقه‌ای:

بر اساس نتایج حاصل از مطالعات میدانی در بخش تولم روابط برون منطقه‌ای دهستان به دهستان درصد بسیار کمی را در بردارد و فقط برای خدماتی چون پاسگاه نیروی - انتظامی، بهداشتی - درمانی و ورزشی است. ارتباط برون منطقه‌ای در دهستان تولم بیشتر با تولم شهر صومعه‌سرا، رشت و در دهستان هندخاله بیشترین ارتباط با پیربازار، رشت و کمتر به صومعه‌سرا، تولم شهر و در یک مورد ارتباط با تهران وجود دارد. پوشش خدمات در سکونتگاه‌ها بخش تولم به تفکیک در دهستان تولم ۴۸۷ خانوار در طبقه‌بندی گروه ۱-۹۹ با تعداد ۹ آبادی و ۱۱۹۷ خانوار با تعداد ۱۲ آبادی می‌باشد. طبقه‌بندی خانوار در دهستان هندخاله و در گروه‌های ۱-۹۹، ۲۴۹-۱۰۰، ۴۹۹-۲۵۹ و ۹۹۹-۵۰۰ به ترتیب برابر با ۲۹۸، ۶۸۶، ۲۹۹، ۱۷۳۶ خانوار است و این در حالی است که در دهستان تولم خانوار ۵۰۰ تا ۹۹۹ نفری وجود ندارد و بیشترین توزیع خانوار در آن از ۱ الی ۲۴۹ نفر می‌باشد در صورتی که در دهستان هندخاله توزیع فضای خانوار برخوردار از خدمات در سطح متعادل‌تری قرار دارد.

۹. عوامل موثر در نظام توزیع خدمات:

الف) عوامل طبیعی: عوامل طبیعی در موقعیت استقرار، تراکم، پراکندگی و اندازه جمعیت سکونتگاه و فعالیت‌های اقتصادی وابسته به آنها موثر بوده است که در نهایت در توزیع انواع خدمات نیز تأثیر می‌گذارد. همچنین با توجه به نقش و کارکرد روستاها، سهم عوامل طبیعی و سکونتگاه‌های روستایی و انواع خدمات بیش از عوامل دیگر است زیرا اغلب عوامل اجتماعی و اقتصادی علیرغم داشتن سهم و نقش معین آنها، خود از عوامل طبیعی به صورت مستقیم و غیرمستقیم تأثیر پذیرفته‌اند.

ب) عوامل اجتماعی و اداری: نتایج بدست آمده از مطالعات میدانی و پرسشنامه‌های روستایی نشان می‌دهد که الگوی اولیه سکونتگاه‌ها بر اساس وحدت قومی خویشاوندی و مذهبی بوده و علیرغم تغییراتی که زمان در این الگو بوجود آمده باز وابستگی قومی،

خویشاوندی و مذهبی بین ساکنان هر روستا وجود دارد و وجود چند فامیل در اکثر روستاها این موضوع را تأیید می‌کند عوامل اجتماعی براندازه جمعیت یعنی جمعیت‌پذیری و ثبات جمعیت روستاهای ناحیه نیز تأثیر گذاشته است. به طوری که وجود برخی از خصیصه‌های قومی نظیر؛ وابستگی به محل تولد و سکونت آباء و اجدادی در بین روستاییان نقش موثری در ثبات جمعیت داشته است.

ج) عوامل اقتصادی: در بخش تولم به تناسب قرارگیری روستاها و توزیع امکانات محیطی، سکونتگاه‌ها موقعیت‌های استقرار دارند که فعالیت‌های اقتصادی به ویژه کشاورزی (زراعت و دامداری و پرورش کرم ابریشم) و نیز صنعت و خدمات (صنایع روستایی دولتی و خدمات مورد نیاز روستاها) وجود دارد. در نهایت عوامل اقتصادی در توزیع انواع خدمات تأثیر دارد به طوری که نواحی فعال و جمعیت‌پذیر امکان بیشتری برای جذب خدمات در مقایسه با نواحی دیگر دارند.

۱.۰ سلسله مراتب خدمات فضایی سکونتگاه‌ها:

با در نظر گیری توزیع فضایی روستاها و ناهمگونی امکانات و خدمات در سطح آنها، سلسله مراتب فضایی خدمات نامنظم است. بر این اساس تمرکز گرایی، تبدیل نقطه روستایی تولم به نقطه شهری و رشد جمعیت آن، به همراه جذب قابل توجهی از اعتبارات اختصاص یافته و تأثیر مسئولین محلی در مکان‌گزینی مرکز دهستان تولم در عدم تعادل و توازن نظام سکونتگاه‌های شهری و روستایی موثر بوده است و سبب آشفتگی نظام سلسله مراتبی سکونتگاه‌ها و تشدید مهاجرت روستا به شهر شده است. نتایج حاصل از مطالعات میدانی ضعف سلسله مراتبی سکونتگاه‌ها در دهستان تولم را بیشتر از دهستان هندخاله نشان می‌دهد. در دهستان هندخاله سلسله مراتب سکونتگاهی سه سطحی و چهار سطحی مشاهده گردیده که در سلسله مراتب سه سطحی، از روستاشهر کوچک (تولم شهر) به روستای مرکزی (هندخاله) و روستای کوچک می‌باشد. در سلسله مراتب چهار سطحی نوع ارتباط از شهر بزرگ (رشت) به مرکز دهستان (هندخاله) و از آنجا به روستاهای بزرگ (نوخاله اکبری، جعفری) و روستاهای کوچک است. در دهستان تولم سلسله مراتب سکونتگاهی دو سطحی، سه سطحی و چهار سطحی موجود است که در سلسله مراتب دو سطحی نوع ارتباط از روستاهای کوچک به مرکز شهرستان (صومعه‌سرا)،

در سلسله مراتب سه سطحی از روستاهای کوچک به روستا شهر کوچک (تولم-شهر) و مرکز شهرستان (صومعه سرا) و در سلسله مراتب چهار سطحی از روستاهای کوچک و از آنجا به شهر کوچک و سپس به مرکز شهرستان و در نهایت به شهر بزرگ (رشت) است.

۱۱. نتایج:

۱-۱۱. آزمون فرضیه‌ها:

فرضیه اول: الگوی توزیع فضای خدمات در بخش تولم نظم سلسله مراتبی ندارد: با در نظرگیری مسایل کالبدی، شعاع عملکرد خدمات، مدل آستانه و برد خدمات، اختلاف حداقل و حداکثر فاصله‌ها در سطح ناحیه زیاد است و اختلاف سکونتگاه‌ها بالاتر و پایین‌تر منطقی نیست به طوری که روستای لیفشاکرد با داشتن ۵۶ نوع خدمات در مرتبه اول و روستای شالکا و خواجه علیوندان از کمترین خدمات (۱۱ و ۱۲) برخوردارند. از طرفی روستاهای دهستان تولم که در حاشیه بلا فصل نقطه شهری تولم و صومعه سرا واقع شده اند از رابطه دو سطحی، حتی سه سطحی و چهار سطحی برخوردار هستند. در دهستان هندخاله رابطه دو سطحی خدمات از طریق جاده پیر بازار - رشت، رابطه سه سطحی و چهار سطحی خدمات مشهود است بدین ترتیب فرضیه اول تأیید می‌شود.

فرضیه دوم: مسولان محلی در تعیین مرکز دهستان ناحیه مورد مطالعه بیشترین تاثیر را داشته اند.

در حال حاضر با توجه به توزیع انواع خدمات در سطح بخش و به ویژه دهستان تولم و با بهره‌گیری از مدل و مرکزیت جغرافیایی و ثقل جمعیتی بهتر بود روستای ماتک بعنوان مرکز دهستان برگزیده شود چون از شعاع عملکرد بیشتر و مناسب‌تری برخوردار است منتهی به دلیل نقطه نظر مسئولان محلی، شهرستانی و استانی روستای لیفشاکرد بعنوان مرکز دهستان برگزیده شد، بنابراین پیشنهاد می‌گردد ضوابط فنی و شعاع عملکرد سکونتگاه‌ها بررسی گردد. به این ترتیب فرضیه دوم تأیید می‌شود.

فرضیه سوم: بین آرایه خدمات و جمعیت رابطه وجود دارد:

ضریب همبستگی محاسبه شده برای دو عامل خدمات و جمعیت ($R = ۰/۳۸$)، ضریب همبستگی مستقیم و ناقص می‌باشد که در این مورد ضریب مذکور یک ضریب بی‌ارزشی است و همبستگی بسیار ناچیزی را بین دو متغیر نشان می‌دهد. این ضریب به

عدم همبستگی (۰) بین دو متغیر تمایل بیشتری دارد. نتیجه بدست آمده نشان می‌دهد که توزیع خدمات از توزیع جمعیت چندان تبعیت نکرده است. بنابراین در ناحیه مورد مطالعه رابطه بین دو متغیر بسیار ضعیف است. نتیجه حاصل از آزمون ضریب همبستگی با فرض احتمال ۹۵ و ۹۹ درصد، نشان دهنده وجود رابطه بسیار ضعیف بین متغیر خدمات و جمعیت است. بنابراین فرضیه سوم تایید نمی‌شود.

۱۱-۲. الگوی بهینه برنامه‌ریزی توسعه خدمات روستایی:

برای پیشبرد یک نظام بهم پیوسته مراکز روستایی، انجام برنامه‌ریزی صحیح در مورد مرکز روستایی موضوع بسیار با اهمیتی است. این مساله به ویژه در کشورهای که با کمبود منابع مالی، فقدان نیروی انسانی با تجربه و آموزش دیده و ظرفیت‌های مدیریتی و سازمانی بسیار محدود روبرو هستند، از اعتبار ویژه‌ای برخوردار است (مهندسان مشاور DHV، ۱۳۷۱، ۱۵۷). با در نظرگیری توان محیطی - انسانی روستاهای ایران باید امکانات و تاسیسات مورد نیاز به همه روستاها داده شود اما به دلیل کمبود نیروی انسانی متخصص و بودجه های مالی - عمرانی دولت و کوچک بودن بسیاری از روستاها زمینه برای ارایه امکانات به همه روستاها وجود ندارد از سوی دیگر، بعضی از روستاها در معرض خطرات طبیعی قرار دارند مجموعه این عوامل سبب می‌گردد خدمات رسانی به روستاها بر اساس ایجاد نقاط مرکزی و اولویت بندی انجام شود (استعلاجی، ۱۳۸۰: ۱۳). در حوزه منظومه روستایی که تعدادی از روستاها به دلیل کم جمعیتی، پراکندگی و مشکلات اقتصادی و بویژه خدماتی مواجه هستند و با توجه به این که روستاهای بسیار کوچک و کوچک (جمعیت کمتر از ۲۰۰ نفر) در برنامه‌های عمرانی از جایگاهی برخوردار نبوده طرح تجمیع و ادغام این گونه روستاها با برنامه‌های میان مدت و دراز مدت و با مشارکت روستاییان در خدمات پیشنهاد می‌گردد این طرح در حقیقت به عنوان بخشی از برنامه‌ریزی توسعه تلقی می‌گردد. در محدوده مورد مطالعه روستایی حوزه گوراب از چنین وضعیتی برخوردارند بنابراین باید چنین سیاستی با مطالعه دقیق طرح امکان سنجی در قالب ساماندهی روستاهای پراکنده دنبال شود (جداول شماره ۱، ۲ و شکل شماره ۱).

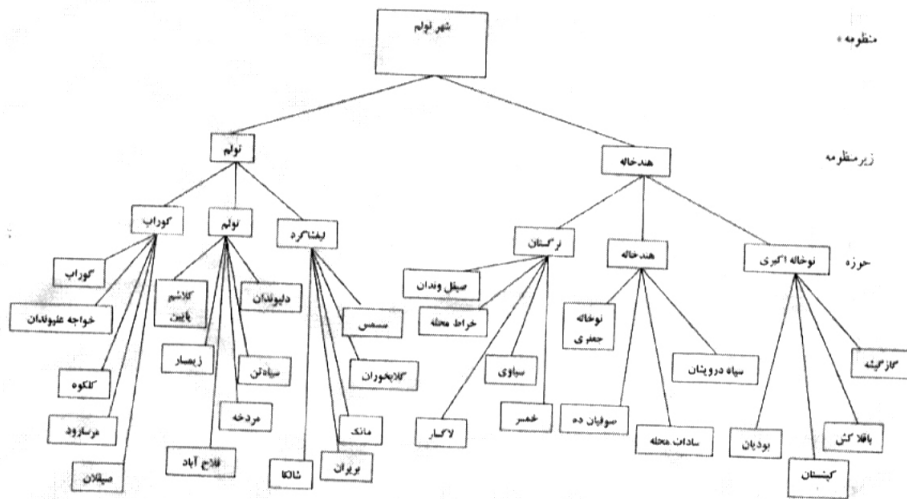
جدول شماره ۱ سلسله مراتب مراکز سکونتگاهی و خصوصیات هر سطح در بخش تولم شهرستان صومعه سرا (پیشنهادی)

ردیف	نام سکونتگاه	تعداد	درصد	نوع سکونتگاه	جمعیت (نفر)	مقیاس سیاسی سکونتگاه
۱	نوخاله اکبری، جعفری، هندخاله	۳	۸/۸۲۳	روستا شهر کوچک	۲۰۰۱-۳۰۰۰	روستا-شهر
۲	سسمس، کلاشم پایین، لیفشگرد، ماتک مردخه، سیاه درویشان، شیخ محله نرگستان، صوفیان ده	۹	۲۶/۴۷۱	روستای بزرگ	۱۰۰۱-۲۰۰۰	روستایی
۳	خراط محله، دلیوندان، زیمسار صیقلوندان، گوراب، سیاه تن، کیشستان، لاکسار، سادات محله	۱۰	۲۹/۴۱۲	روستای متوسط	۵۰۱-۱۰۰۰	روستایی
۴	بریران، بودیان، صیقلان، فلاح آباد، باقلاکش، سیاوی	۶	۱۷/۶۴۷	روستای کوچک	۲۵۱-۵۰۰	روستایی
۵	خواجه علیوندان، شالکا، کلکوه، گلابخوران، مرسارود، خمسر	۶	۱۷/۶۴۷	روستای بسیار کوچک	۱-۲۵۰	روستایی
۶	جمع	۳۴	۱۰۰/۰۰۰	-	۱-۴۰۰۰	-

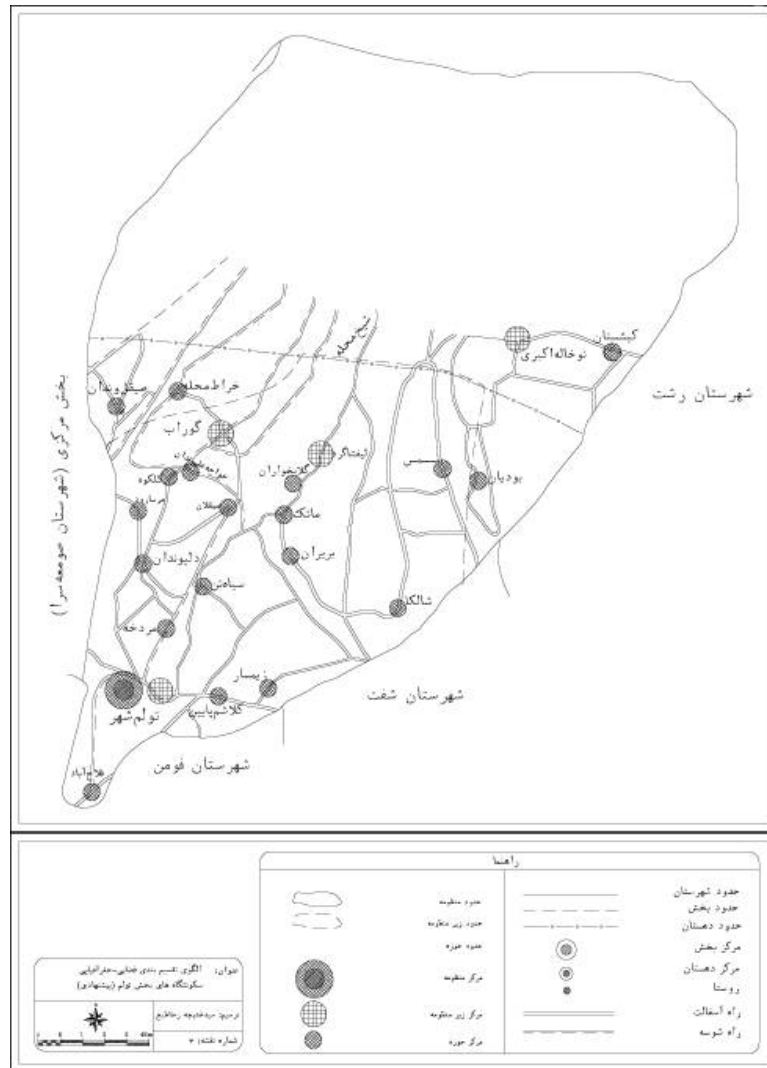
جدول شماره ۲- الگوی طبقه بندی جغرافیایی سکونتگاه های بخش تولم شهرستان صومعه سرا به تفکیک منظومه، زیرمنظومه، حوزه روستایی (پیشنهادی):

منظومه	زیرمنظومه	نام حوزه	حوزه روستایی		روستا
			تعداد	درصد	
دهستان تولم		حوزه لیفشگرد	۵	۱۷/۲۴۱	سسمس، گلابخوران، ماتک، بریران، شالکا، لیفشگرد
		حوزه گوراب	۴	۱۳/۷۹۳	خواجه علیوندان، کلکوه، صیقلان، مرسارود، گوراب
		حوزه تولم	۶	۲۰/۶۹۱	دلیوندان، سیاه تن، مردخه، زیمسار، کلاشم پایین، فلاح آباد
تولم	دهستان هندخاله	حوزه نوخاله اکبری	۴	۱۳/۷۹۳	گازگیشه، باقلاکش، کیشستان، بودیان، نوخاله اکبری
		حوزه هندخاله	۵	۱۷/۲۴۱	سیاه درویشان، صوفیان ده، نوخاله جعفری سادات محله، شیخ محله
		حوزه نرگستان	۵	۱۷/۲۴۱	خمسر، سیاوی، لاکسار، خراط محله، صیقل وندان، نرگستان

شکل شماره ۱- الگوی تقسیم بندی جغرافیایی فضایی سکونتگاه های بخش تولم شهرستان صومعه سرا (پیشنهادی)

بررسی موقعیت روستاها مبین وجود تنگناهای فراوان در زمینه تأمین، ارایه و نگهداری انواع خدمات است، سکونتگاه‌های روستایی همواره درصد (فرصت مناسبی برای کسب خدمات و امکانات به مانند سکونتگاه‌های شهری می‌باشند. در مجموع نواحی روستایی بخش تولم به واسطه پراکندگی جمعیت و سکونتگاه‌ها، درآمد اندک، سطح پایین انواع خدمات، سطح پایین تحصیلات کاربردی، اشتغال و .. از وضعیت مناسبی برخوردار نبوده‌اند هر چند در دهه اخیر شاخص‌های توسعه روستایی بهبود یافته است ولی هنوز در برخی از موارد روستاها و روستاییان از کمبود و حتی نبود امکانات و خدمات رنج می‌برند مهاجرت های روستایی با الگوی روستا - شهری، کاهش سهم و تعداد جمعیت روستاها و تجمیع روستایی (مثل سکونتگاه خواجه علیوندان با کلکوه) گواهی این مدعاست. در ناحیه مورد مطالعه مرکز منظومه روستایی شهر تولم، مرکز زیر منظومه، دهستان هندخاله، لیفشاگرد و مرکز حوزه روستایی، نوخاله اکبری، هندخاله و نرگستان در دهستان هندخاله و تولم، لیفشاگرد و گوراب در دهستان تولم می‌باشد.

۱۱-۳. نتیجه گیری:

روستاهای بخش تولم در وضعیت کنونی به مانند سایر سکونتگاه‌های روستایی با سه مشکل عمده روبرو هستند، ضعف زیرساخت‌های خدماتی (زیربنایی و روبنایی) و کمبود آن در محیط روستا که ایجاد آن انگیزه ماندگاری نیروهای باسواد و ماهر را بیشتر می‌کند. دیگری ضعف اقتصادی، ناپایداری آن و فصلی بودن اشتغال در روستا در مقایسه با

مشاغل پایدار شهری، دست و پاگیری و پیچیدگی نظام اعتباری - بانکی کشور در جهت پرداخت اعتبار و تأمین سرمایه اولیه جهت توسعه بخش کشاورزی به روستایی و .. است که ارایه برنامه ریزی و ایجاد اشتغال در عرصه های روستایی به منظور افزایش درآمد سرانه، ایجاد رفاه نسبی، کاهش عدم تعادل بین شهر و روستا، افزایش ضریب ماندگاری مردم و ارایه برنامه ریزی جامع و منطقی در بخش کشاورزی با همکاری سازمان های مسئول و ارایه برنامه های اقتصادی و خدماتی در مقیاس نیمه تجمیع پیشنهاد می گردد. در نهایت ضعف مدیریتی که ارایه تلفیقی شایسته و بایسته از مدیریت سنتی به مدیریت دولتی، تأکید و توجه بر مشارکت مردم به گونه ای که با پیوند علم و عمل سبب ایجاد انگیزه و نفع دو جانبه بین تولیدکننده روستایی از یک سو و متخصصین فنی از سوی دیگر گردد پیشنهاد می گردد. اگرچه هدف اصلی این تحقیق ارایه الگوی بهینه توزیع خدمات زیر بنایی و روبنایی در جهت بهبود رفاه روستاییان بوده است اما با در نظر گرفتن همه موارد بیان شده و جغرافیای ادراک محیطی و رفتاری، می توان کانون های بالقوه را به بالفعل تبدیل نمود. در پیمودن این راه رعایت اصل مشارکت و تقویت تشکل های مردمی ضروری است.

۱۲. منابع:

- ۱ - استعلاجی؛ علیرضا . ۱۳۸۱، بررسی تحلیل رویکردها و راهبردها توسعه روستایی، ناحیه‌ای (قسمت اول)، ماهنامه اجتماعی اقتصادی جهاد، شماره ۲۵۵ سال بیست و سوم
- ۲ - _____ ، ۱۳۸۰، آشنایی با شیوه‌های ساماندهی روستاها، و استانداردهای خدمات‌رسانی به نقاط روستایی، مجموعه انتشارات آموزشی ویژه شوراهای اسلامی روستا و بخش، شماره ۱۵، معاونت ترویج و مشارکت مردمی، دفتر مشارکت و بسیج مردمی، چاپ اول.
- ۳ - دیوید؛ ا. ام. لی و جودری؛ دی. پی. ، ۱۳۷۰، ماهیت مسایل و رهیافت های توسعه روستایی، گاهنامه روستا و توسعه شماره سوم انتشارات مرکز تحقیقات و بررسی مسایل
- ۴ - سالنامه آماری استان گیلان رشت، ۱۳۸۴، سازمان مدیریت و برنامه ریزی.
- ۵ - سرشماری عمرانی کشاورزی، ۱۳۶۵، فرهنگ آبادیهای کشور - استان گیلان - سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی .
- ۶ - سرشماری عمومی نفوس و مسکن شهرستان صومعه سرا، سال ۸۵ - ۱۳۴۵، مرکز آمار ایران.
- ۷ - فاتحی؛ علی، ۱۳۸۲، بیلان آب و امکانات توسعه بهره‌برداری از منابع آب محدودمطالعاتی فومنت، شرکت سهامی آب منطقه گیلان، معاونت مطالعات پایه منابع آب دفتر تلفیق و بیلان .
- ۸- قانون چهارم برنامه ریزی توسعه اقتصادی - اجتماعی جمهوری اسلامی ایران ۱۳۸۸-۱۳۸۴، سازمان مدیریت و برنامه ریزی استان گیلان.
- ۹- معاونت آموزشی جهاد دانشگاهی، راهنمای جامع مدیریت (مجموعه اصول، قوانین و مفاهیم مورد نیاز دهیاران) وزارت کشور سازمان شهرداری ها و دهیاری های کشور دفتر آموزش و مطالعات کاربردی.
- ۱۰- معاونت اقتصادی و برنامه ریزی، ۱۳۸۴، اسناد توسعه استان گیلان (سند ملی توسعه استان - اسناد توسعه شهرستان ها، سازمان مدیریت و برنامه ریزی استان گیلان.
- ۱۱- مطیعی لنگرودی؛ حسن، برنامه ریزی روستایی با تاکید بر ایران، ۱۳۸۲، انتشارات جهاد دانشگاهی مشهد.
- ۱۲- مهندسان مشاور DHV از هلند، ۱۳۷۱، رهنمودهایی برای برنامه‌ریزی مراکز روستایی، مترجم میر؛ سیدجواد و دیگران، سلسله انتشارات روستا و توسعه شماره ۱۰، مرکز تحقیقات و بررسی مسایل روستایی.
- 13-Andrew w.Gilg, 1985, An introduction to rural geography, British library cataloguing in publication data,P:200
- 14- E.cudinova, Lapka, m.bartos,1991, Problems of griculture and landscape management as perceived by farmers of the sumava montains (czech), Landscape and urban planning 46 p:71-82